

ГЕНЕЗА ДЕРЖАВИ ЯК ПРОБЛЕМА КЛАСИЧНОЇ НОВОЧАСНОЇ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ ТЕОРІЇ (Т.ГОББС, ДЖ.ЛОКК)

Ярошовець Оксана Володимирівна,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджується специфіка постановки та розв'язання проблеми генези держави у працях таких представників новочасної політико-правової думки як Т. Гоббс та Дж. Локк. Автор визначає підходи до тлумачення генези держави і державної влади, розвитку основних функцій держави та її інститутів, як вони постають у працях Т. Гоббса і Дж. Локка.

The article investigates the specificity of rising and solution of a problem of the state genesis in the works of T. Hobbes and J. Locke as representatives of a Modern time political and law thought. The author studies the approaches to interpretation of genesis of the state and state authority, development of the basic state functions and its institutes, as they are submitted in the works of T. Hobbes and J. Locke.

В статье исследуется специфика постановки и разрешения проблемы генезиса государства в работах таких представителей политико-правовой мысли периода Нового времени как Т. Гоббс и Дж. Локк. Автор изучает подходы к интерпретации генезиса государства и государственной власти, развития основных функций государства и его институтов, как они представлены в работах Т. Гоббса и Дж. Локка.

Ключові слова: генеза держави, функції держави, інститути держави, право, новочасні політичні та правові теорії.

Проблема генези держави і державної влади традиційно посідає одне з пріоритетних місць в загальній системі юридичних наук і насамперед в науці теорії держави і права. У цьому плані розвиток європейської політико-правової думки починаючи від доби Античності (Солон, Геракліт, Демокріт, Платон, Арістотель) і закінчуючи державно-правовою теорією ХХ - початку ХХІ (Г.Радбрух, А.Райнах, Г.Кельзен, Г.Л.А.Харт, Р.Дворкін, Б.Леоні, Л.Фуллер) століття ознаменувався практично незгасаючою увагою до таких питань як: природа держави, основи формування державного суверенітету, розвиток державних інститутів, конституювання державного права, забезпечення відповідності процесів розвитку держави тим найважливішим потребам та інтересам, що формуються у суспільстві і зумовлюють еволюцію всіх типів суспільних відносин, що є предметом правового регулювання.

Узагальнюючим поняттям яке дозволяє поєднати у собі всі щойно перелічені проблеми є поняття «генези держави», яке включає у себе не тільки питання щодо походження держави і закріплення на правовому рівні перших інститутів державної влади та її невід'ємних ознак, але й такі питання як організація і функціонування державної влади, правові гарантії державного ладу, співвідношення держави і права, специфіка трансформації «додержавних» форм різноманітних суспільних союзів у цілісну державу з єдиною і централізованою державною

владою, компетенція якої поширюється на конкретні суспільні відносини.

Таким чином проблематика генези держави та її змістовний науковий аналіз постає одним з найфундаментальніших завдань сучасної науки теорії та історії держави і права. Однак, наголошуючи на значущості цієї проблематики для розвитку не тільки теорії та історії держави і права, але й юридичної науки в цілому (адже будь-яка галузь позитивного права завжди тлумачиться, як зазначав відомий російський теоретик права кінця ХІХ - початку ХХ століття М.Коркунов, саме як право, що встановлюється державою¹), слід вказати на ті причини, які роблять дослідження цієї теми актуальними саме у нинішній час.

На наше переконання, актуальність науково-правових досліджень проблем генези держави та специфіки її теоретичного осмислення пов'язана насамперед з тим, що в умовах швидкої трансформації суспільно-державних відносин, яку нині переживає Україна, виникає об'єктивна необхідність звернення до ряду базисних ідей, які пов'язані з осмисленням ролі держави, її основних функцій, призначення, тих її інститутів, які лежать в основі взаємодії з суспільством і зокрема - з громадянським суспільством, яке, за влучним визначенням О. Петришина являє собою ніщо інше як «сукупність добровільно сформованих громадських інститутів, що діють на самоврядних засадах у межах конституції та законів, за посередництвом яких індивіди реалізують

свої основні природні права і свободи»². Тобто якщо ми визначатимемо державу як специфічне соціальне утворення, особливий інститут публічної влади в масштабах усього суспільства, функціональне призначення якого полягає в забезпеченні стабільності та стійкого розвитку соціуму шляхом централізації та концентрації його владно-примусового потенціалу³, то тоді актуалізується проблема її ґенези. Чи точніше говорячи -ґенези всіх тих ознак, характеристик, функцій та інститутів, які нині визнаються за державою у якості невід'ємних. Вирішити це завдання можливо лише на рівні фундаментальних теоретико та історико правових досліджень, які включають у себе змістовний аналіз всіх тих теоретико-методологічних підходів, які було сформульовано у європейській правовій традиції щодо проблеми ґенези держави, її функцій та інститутів.

По-друге, актуальність звернення до аналізу проблематики ґенези держави у працях європейських новочасних мислителів зумовлюється тим, що саме в цей період було закладено засади багатьох теорій, які описують розвиток і функціонування держави, і які до сьогоднішнього дня не втратили своєї значущості для юридичної науки. В цьому аспекті актуальність звернення до політико-правових поглядів Т.Гоббса та Дж.Локка проявляється у тому, що воно дозволяє нам значно повніше та більш цілісно охарактеризувати ті теоретичні джерела, на які спирається сучасна теорія держави і права в частині обґрунтування ґенези держави, її інститутів та функцій.

По-третє, не можна не відзначити й того, що розробляючи нині конкретні пропозиції щодо шляхів удосконалення тих або інших механізмів реалізації державної влади, щодо створення додаткових гарантій утвердження України як правової і демократичної держави ми не повинні нехтувати тими ідеями, які висловлювались у добу Нового часу, і які донині служать важливими настановами у процесі державного будівництва. Насамперед це пов'язано з визначенням ролі права у розвитку держави і державної влади, адже практично для всіх без виключення мислителів доби Нового часу (включаючи й Т.Гоббса та Дж.Локка) одним з ключових питань виступала проблема співвідношення держави і права, а також зумовленості державної діяльності нормами природного і позитивного права. Принагідно зауважимо, що на думку С.Головатого, саме у добу Нового часу оформилась та набула свого теоретичного обґрунтування ідея верховенства права, яка наразі є ключовою

для осмислення такого феномена як правова держава⁴.

При цьому особливий інтерес представляє дослідження поглядів таких двох мислителів як Т.Гоббс та Лж.Локк, які часто протиставляються як представники двох прямо протилежних традицій: консервативно-правової та ліберально-правової. Звернення до їх політико-правових теорій, які на перший погляд насправді видаються контрарними, сприятиме не тільки більш глибокому розумінню проблеми ґенези держави, але й дозволить краще зрозуміти специфіку тих методологічних підходів, які постали в процесі історичного розвитку політико-правової думки щодо її вирішення.

Саме у працях Т.Гоббса та Дж.Локка було закладено основи комплексного аналізу такого явища як держава, коли процес її розвитку інтерпретувався як один з необхідних елементів становлення і формування людської культури взагалі. Дійсно, дослідження держави, з точки зору Т.Гоббса, є головним завданням «моральної» або «цивільної» філософії, яка, по суті, є наукою про світ штучного, або, кажучи іншими словами, наукою про культуру. У світлі цього положення цілком зрозумілим видається і властиве гоббсівській політико-правовій теорії протиставлення між «природною державою» (*civitas naturalis*) та «державою за встановленням» (*civitas institutiva*), коли в термінах державності насправді описується лише остання. Свого часу на цей важливий момент в політико-правових поглядах Т.Гоббса звернув увагу Є.Спекторський, коли він наголошував на тому, що саме від Т.Гоббса йде традиція дослідження ґенези не просто тих чи інших відносин володарювання, а саме аналізу ґенези держави як певної конституційованої на певних принципах цілісності інститутів публічної влади⁵. Подібне ставлення до процесів розвитку держави ми знаходимо і у дослідженнях Дж.Локка. Серед сучасних фахівців на це справедливо вказує Л.Батієв, який пише, що у політико-правовій теорії цього англійського мислителя проблема ґенези держави виходить за вузькі рамки характеристики окремих інститутів державної влади і постає як універсальна проблема вивчення розвитку всієї культури. Адже, характеризуючи людину як «суспільну істоту», Дж.Локк тим самим вводить проблему держави до групи найбільш фундаментальних питань, які пов'язані з існуванням людини як такої⁶. Тобто держава для Дж.Локка - це не просто інструмент впорядкування певних суспільних відносин, але й необхідний елемент загальнокультурного і цивілізаційного

розвитку людини. Тому державність є однією з невід'ємних ознак людського існування і потребує не меншої уваги ніж такі явища як релігія, мистецтво, мораль, пізнання тощо.

Ще одним важливим фактором, який визначає роль новочасних вчень про генезу державу у сучасній науці теорії держави і права є те, що саме у цей період (зокрема у працях Г.Гроція, Т.Гоббса, Дж.Локка, Б.Спінози, С.Пуфендорфа) було чітко сформульовано положення по нерозривності процесів генези держави, з одного боку, і права - з іншого. Тобто держава і право почали розглядатись не як певні відокремлені явища суспільного розвитку, а як два тісно пов'язані між собою феномени. Зокрема про це пише П.Оль, який доводить, що на саме основі політико-правових теорій доби Нового часу розвилось принципово нове антропоцентричне розуміння державно-правових явищ, коли право і держави постали як дві нерозривні сутності, чие існування і взаємозв'язок знаходяться у безпосередньому співвідношенні⁷. У цьому сенсі можна стверджувати, що дослідження новочасних політико-правових вчень є корисним та значимим не тільки у суто історико-правовому плані, але й у більш широкому загальнотеоретичному контексті, оскільки саме в цей період було закладено базисні принципи сучасного розуміння взаємозв'язку таких явищ як право і держава. Більше того, наголошуючи на ролі політико-правових вчень Т.Гоббса та Дж.Локка, хотілося б навести думку російського дослідника та відомого історика права І.Царькова, який пише, що саме Т.Гоббс і Дж.Локк є тими двома мислителями, які вперше у європейській політико-правовій традиції чітко сформулювали такі теми для наукового обговорення, які є актуальними до сьогоднішнього дня⁸. Серед цих тем, як доводить щойно згаданий автор, однією з провідних є проблематика генези держави.

Таким чином, досліджуючи роль новочасних вчень про генезу держави у становленні і розвитку сучасної науки теорії держави і права, необхідно зазначити наступні положення. По-перше, представниками класичної новочасної політико-правової думки (у тому числі й Т.Гоббсом та Дж.Локком) було зроблено істотний внесок у становлення загальної теорії держави і права шляхом визначення низки фундаментальних проблем щодо виникнення і розвитку держави, а також розробки ними оригінальних концепцій, які дозволяли пояснити з наукових позицій появу держави, її зв'язок із розвитком права, виявити найголовніші тенденції розвитку держави, специфіку її інституціональної

структури та її функціональне призначення. По-друге, багато з проблем, які було сформульовано у працях Т.Гоббса і Дж.Локка залишаються предметом жвавих обговорень у сучасних дослідників та фахівців, які вивчають фундаментальні проблеми теорії держави і права. У цьому сенсі розвиток сучасної теорії держави і права проходить у тому числі й у режимі діалогу з вищевказаними новочасними мислителями. Причому це стосується практично всіх без винятку теоретичних та історичних досліджень, які стосуються так держави взагалі, так і окремих її типів. Наприклад Р.Гринюк у своїй роботі присвяченій правовій державі, вказує, що саме через звернення до праць Т.Гоббса і Дж.Локка ми отримуємо можливість представити комплексну картину того, яким чином формувалась і розвивалась зазначена ідея⁹. По-третє, значимість новочасних теорій щодо пояснення генези держави, основних причин та стимулів цього процесу по суті знаменувало собою формування одного з ключових на сьогоднішній день напрямів досліджень загальної теорії держави і права, який не тільки активно розвивається, але й надає нові концептуальні вирішення складних проблем сучасної юридичної науки.

По суті, як для Т.Гоббса, так і для Дж.Локка основною ознакою, яка характеризує «до-державний стан» і виступає стимулом для утворення держави є небезпека, що загрожує життю людини, її безпеці та її невід'ємним правам (насамперед праву володіння і розпорядження майном). Таким чином держава, як доводять ці новочасні мислителі, з'являється на досить високому рівні розвитку людського роду. Причиною її виникнення є усвідомлення людьми того факту, що лише наявність інституту зовнішнього публічного примусу, що постійно діє, дає можливість припинити війну всіх проти всіх, забезпечити мирне існування різних індивідів і груп людей, скерованих своїми корисливими інтересами, зберегти власність і гарантувати особисту безпеку громадян. Фактично Т.Гоббс і Дж.Локк були прибічниками договірної теорії походження держави, яка пояснює виникнення держави в результаті суспільного договору, що є проявом розумної волі народу, на основі якого відбулося добровільне об'єднання людей для кращого забезпечення свободи і взаємних інтересів. Ця угода, відповідно до вчень Т.Гоббса і Дж.Локка, є актом доброї волі людей, які до цього знаходилися в первинному природному стані, і їх згодою на те, що одні будуть управляти, а інші виконувати їх управлінські рішення.

Важливо зазначити, що Т.Гоббс і Дж.Локк як найвагоміші представники класичної новочасної політико-правової теорії мають дещо відмінні погляди на функції держави, пояснюючи їх через призму природного, додержавного стану суспільства. Це пояснюється, насамперед, тим що для Дж.Локка основною проблемою додержавного суспільства була відсутність суб'єкта-гаранта людських природних прав і свобод, що окрім права на життя ще включає в себе право на власність. В той час як Т.Гоббс основною проблемою бачив неврегульованість конфліктів між людьми, питання миру і безпеки. Саме ці основні положення утворення держави і є тими цілями і функціями, які держава має здійснювати. Зокрема, у своїй праці «Левіафан, або суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної» Т.Гоббс визначив метою держави всебічне забезпечення безпеки. Він доводив, що кінцевою причиною, метою чи наміром людей (котрі за своєю природою люблять свободу і панування над іншими), при накладенні на себе пут, що зв'язують нас, коли ми живемо в державі, є турбота про самозбереження і водночас про життєвий добробут.

Таким чином, можемо зробити **висновок**, що всі основні функції та інститути держави в політико-правових вченнях Т.Гоббса і Дж.Локка логічно пов'язані у цілісну систему з тими причинами, які спричинили процес ґенези держави і державної влади. З огляду на це, головною функцією держави для цих мислителів було гарантування безпеки громадян та їх невід'ємних прав. Хоча у змістовному плані Дж.Локк трактував ці права значно ширше, ніж Т.Гоббс, включаючи до їх переліку ще право на свободу думки та право власності. Утім, не зважаючи на ці відмінності як Т.Гоббс, так і Дж.Локк стояли на однакових методологічних позиціях, які передбачали виведення всіх функцій держави (зовнішніх і внутрішніх) з тих початкових стимулів і причини, які надали поштовх до утворення державних союзів.

Найбільш істотно відмінність між політико-правовими вченнями Т.Гоббса і Дж.Локка постає у їх аналізі ґенези основних інститутів держави та органів державної влади. У цьому контексті вони стояли на принципово відмінних позиціях, оскільки для Т.Гоббса ідеалом інституціонального устрою влади був державний абсолютизм при майже повній не підконтрольності влади суверена громадянам, тоді як Дж.Локка - це була ліберальна держава, в якій було запроваджено принцип поділу влади. Однак подібні відмінності у розумінні специфіки

ґенези основних інститутів держави цими мислителями пояснюються тим, що ними було визначені дві відмінні за природою загрози ґенезі держави і державності. На думку Дж.Локка такою загрозою є тиранія, а отже інституціональна структура організації державної влади повинна забезпечувати суспільство від тиранії. На думку ж Т.Гоббса, такою загрозою є анархія, що і спричинило ним розробку цікавої у теоретико-правовому плані апології абсолютної влади.

Наразі нами було висвітлено специфіку осмислення ґенези держави, її функцій та інститутів лише у політико-правових вченнях двох новочасних європейських мислителів (Т.Гоббс, Дж.Локк). Однак, на наше переконання цей напрям досліджень має подальшу перспективу через розширення кола як тих конкретних новочасних теорій, в яких висвітлювались найважливіші проблеми розвитку держави і права, так і тих проблем державно-правових проблем, які піднімалися мислителями, що належать до цього історичного періоду розвитку правової і політичної думки.

Література

1. Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права. - СПб.: Изд-во «Юридический центр пресе», 2004. - С. 335-337.
2. Петришин О. В. Громадянське суспільство - підґрунтя формування правової держави в Україні // Вісник Академії правових наук України. -2003. - № 2 (33) - 3 (34). - С. 149.
3. Петришин О. В. Право як соціально-юридичне явище: до постановки проблеми // Вісник Академії правових наук України. - 2007. - № 4 (51). - С. 14.
4. Головатий С. Верховенство права: Монографія: У 3-х кн. - К.: Вид-во «Фенікс», 2006. - Кн. 1. - С. 269.
5. Спекторский Е. Проблема социальной физики в XVII столетии. - СПб.: «Наука», 2006. - Т. 2. - С. 396-397.
6. Батиев Л. В. Политические и правовые учения XVII века. - СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресе», 2006. - С. 317.
7. Оль П. А. Правопонимание: от плюрализма к двуединству: Монография. -СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресе», 2005. - С. 85.
8. Царьков И. И. Развитие правопонимания в европейской традиции права. -СПб.: Изд-во «Юридический центр пресе», 2006. - С. 164-165.